

Nacsinák Gergely András

A liturgiatudomány mint szolgálat Gondolatok Ióannisz Fundúlisz munkásságáról

Ióannisz Fundúlisz (Ιωάννης Μ. Φουντούλης, 1927–2007) a XX. századi görög orthodox liturgika egyik meghatározó alakja. Talán nem is elsősorban szaktudományos munkássága az, ami miatt érdemes megemlékeznünk róla, hanem sajátos szemléletmódja és problémaérzékenysége: az alábbiakban ezt az arcát szeretnénk bemutatni.

Nacsinák Gergely András (Budapest) görög orthodox pap, a Konstantinápolyi Patriarkhátus lelkésze. Előadása a Magyar Egyházzenei Társaság XI. kongresszusán Budapesten 2013. március 15-én elhangzott el.

Előbb azonban következzen néhány biográfiai tény! Leszvosz szigetén született, tanulmányait Athénben és Leuvenben végezte. Életének nagy része mégis egyetlen intézményhez kötődik, a Thesszaloniki Arisztotelész Egyetem Teológiai Karához, ahol 1969-től egészen 1996-os visszavonulásáig tanított. Legfontosabb művei is ezen időszakban születtek: liturgikus szövegek kritikai kiadásai kommentárokkal, homiletika-tankönyve, Thesszalonikai Szent Simeon műveinek szövegkiadása, és népszerű liturgiaismereti munkái, amelyekről alább még szó lesz. Hatása a mai görögajkú istentiszteleti gyakorlatban nem elhanyagolható, tekintve, hogy nem csak az egyetem liturgiaoktatása, hanem az egész a Görögországi Orthodox Egyház hivatalos kiadójának revideált papi szerkönyvei is messzemenőig az ő kutatásain és szemléletmódján alapulnak.

Melyek volnának hát e szemléletmód alapvető vonásai? Röviden alighanem egy Pál apostol óta használatos terminussal lehetne jellemezni: Fundúlisz mindig szem előtt tartja, hogy a keresztény istentisztelet *logiké latreia*, azaz szellemi természetű, az anyagi teremtményektől eredő —tehát anyagi szépségű— istencsere, mely ugyanakkor a legmesszebb menőig logikus, tehát értelmes és ésszerű is. Szépség és gondolat, esztétika és teológia, azaz forma és tartalom tehát kéz a kézben jár, egyik sem juthat érvényre a másik rovására, mint ahogy a liturgiából nem hiányozhat egyik sem. Ez a látszólag elméleti alapelv kell, hogy vezéreljen minden aktuálisan fölmerülő liturgikus kérdés megoldásakor: eszerint érdemes tisztázni az olyan alapvető problémákat is, mint a monasztikus és világi tipikonok viszonya, vagy a szent hagyomány és a másodlagos „szokások” megkülönböztetése. A történeti vizsgálódás sem lehet meg anélkül, hogy a praktikumot szem előtt ne tartanánk: a liturgiátörténet egyes eseményei, változásai is többnyire gyakorlati problémákból indulnak ki. Fundúlisz kimondott célja nem egy bizonyos történeti állapot restaurálása, hanem az orthopraxis helyreállítása: megtalálni a hajszálvékony utat az önkényeskedés, az újítás, és a merev tradicionalizmus között.

Ezért is van jelentősége annak, hogy a liturgikus kérdésekhez nem csak elméleti, hanem mindig gyakorlati nézőpontból is közelít: így talán jobban védve

érezte magát azoktól az előfeltevésektől, amelyek oly gyakran átszínezik a liturgiátörténeti munkákat. Nem restelli megvallani, hogy szemében e tudomány művelésének szükségszerű előfeltétele és alapja az istenfélelem: ez segít elkerülni a liturgikus romantícizmust és a száraz akadémiakusságot egyaránt; ebből fakad az alázat, amely segít elkerülni a végleteket. És ami talán a legrokonoszenesebb: nem feledkezik meg arról, hogy a liturgikus problémákat megérteni igazán csak a liturgiát művelve lehet: ezért ő laikusként legfeljebb szempontokat adhat: majd a praxis és a Szentlélek működése idővel tisztázza a többit.

Az istentiszteletek —írja egy helyütt— azért vannak úgy strukturálva, ahogy ma látjuk őket, mert bölcs és szent emberek nemzedékei munkáltak ki azokat a Szentlélek irányításával, hogy valóban a keresztények Krisztus szerinti életének középpontjává lehessenek; olyan centrummá, ahol a világra jövő minden ember meglesi a fényt és az igazságot, ama táplálékot és erőt, amelyből vigasztalást és örömet meríthet, a világmindenség új látomását; és megtalálhatja a lelki stabilitást ahhoz, hogy az új teremtésnek, Isten Országának társ-alkotója, s az Istennel együtt teremtő társa legyen.¹

Első olvasatra talán merész fölvetések ezek egy tudóstól: a szaktudomány távlatait általában azért szűkebbre szokás szabni ennél. Ám ha a liturgika lényegét próbáljuk megérteni, ha komolyan vesszük azt, amiről elmélete és gyakorlata, szöveghagyománya és hitvallása szól, alighanem ez az egyetlen hiteles hozzáállás. Amitől ez mégiscsak tudománnyá válik —s nem „csak” lelkiséggé— az éppen a már emlegetett logiké latreia kulcsfogalmával ragadható meg: az istentiszteletek nem kizárólag funkcionálisak vagy szépek, hanem ezek is, azok is: ha csak az egyik vagy csak a másik, akkor már nem „orthodox”, a szó tágabb értelmében. Vagyis logika és misztika, tudomány és áhítat kéz a kézben jár, a liturgikában egyik sem lehet meg a másik nélkül, egyik sem választható a másik rovására: az értelem és az értelemfölötti egymásban tükröződik. A liturgika tudománya és misztikus szemlélete eszményi esetben egymásnak színe és visszája.

*

Hogy ne csak általánosságban beszéljek, lássunk két rövid példát is erre a sajátos, Fundúliszra oly jellemző megközelítésmódra!

A hatvanas évek közepétől rendszeresen jelentek meg publikációi az *Ephémérios* című egyházi lapban, amelyek a liturgia elméletét és gyakorlatát boncolgatták. Nem ad hoc módon, hanem mindig konkrétumokból kiindulva: az írások indító-okát azok a —túlnyomórészt klerikusoktól érkező— olvasói levelek jelentették, amelyekben a levélírók, saját egyházi praxisukban tapasztalt

¹ Ιωάννου Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Λογική Λατρεία. Αποστολική Διακονία, 1997. σ.

problémákba ütközve egy-egy liturgikus kérdés tisztázását kérték. A sorjázó kérdéseket végül kötetekbe gyűjtve is publikálták: így született meg az a kézikönyv, amelynek öt kötete mindmáig a szolgáló papok és liturgiatudósok hivatkozási alapja.² A kérdések minden elképzelhető területet és részletet érintenek, az istentiszteletek rendjétől a szövegvariánsokon át az egyházi év menetéig és a szertartási öltözetek egyes darabjaiig.

Aki részt vett már keleti keresztény szertartáson, biztosan észrevette, hogy milyen hangsúlyos szerepe van a látásnak/láthatóságnak és az elrejtettségnek. A liturgia voltaképp e kettő összjátéka: a láthatóból a láthatatlan felé és a szellemi tartományoktól az anyagi jelek felé való állandó ingamozgás jellemzi. Az istentisztelet e kettős jellegét hangsúlyozza az ikonosztáz is, —mely elrejtí, de a látni tudóknak egyszersmind föl is tárja a szentély és az oltár titkát—, és különösen az ikonosztázon való átmenetek, ill. ajtajainak nyitása-csukása, az ajtókat takaró függönyök elhúzása. Akinek pedig több szertartáson is volt alkalmja részt venni —netán különböző országokban—, azt is tapasztalhatta, hogy a függönyöket nem mindig ugyanakkor, a liturgikus folyamatnak nem ugyanazon pontján nyitják ki vagy zárják be. A gyakorlat és az elmélet is sokféle lehet, akár egyetlen hagyományon belül is: az orthodoxia ilyesmit nem kodifikál. Adódik hát a kérdés: mikor kell vagy lehet, mikor ajánlatos elhúzni a függönyt, teljesen elrejtve ezáltal a szentélyt, és mikor tanácsos inkább nyitva hagyni? A leginkább elterjedt gyakorlat szerint közvetlenül a papok áldozása előtt húzzák be a függönyt és csukják be a középső, kétszárnyú kaput, hogy aztán a hívek áldozásának kezdetén, a Szent Kehely „kijövelekor” nyissák ki azokat újra. Eszerint tehát a klerikusok áldozásának misztériumát hangsúlyozná?

Fundúlisz válasza azzal kezdődik, hogy tisztázza a legfontosabb kérdést: ennek a liturgikus mozzanatnak nem a papok áldozásához van köze, nem azt zárja el a nép elől azért, hogy —úgymond— a pap „jobban koncentrálhasson”. Azzal kell kezdeni, hogy megkérdezzük: voltaképp mi is a függöny? A görögül *katapetaszma*-ként ismert, királyi ajtón használatos függöny Thesszalonikai Szent Simeon szerint jelképesen egy sátorlapra utal: voltaképp „Isten mennyei sátorának jelképe, ahol az angyalok rendjei és a szentek pihennek”.³ Határvonalat jelöl tehát, az univerzum érzékelhető-felfogható, és érzékfölötti tartományának határvonalát; ugyanakkor a salamoni Templom függönyére is emlékeztet: emögött is Isten dicsősége lakozik, csak még sokkal teljesebben, mint egykor a Szentek Szentjében — egyúttal tehát az időbeli és szellemi folytonosságra is felhívja a figyelmet az Ó- és az Újszövetség világa közt. (Ritka, hogy a liturgikus szimbolizmus megfeleltetéses legyen, sokkal jellemzőbb rá a többértékűség: egy cselekmény vagy tárgy egyszerre többfelé is jelentést nyit, egy-

² Ιωάννου Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Απαντήσεις εις Λειτουργικάς Απορίες. (Τομ. `Α`Ε) Αποστολική Διακονία, 1997.

³ Uo. Τομ. `Α, σ. 51.

szerre több mindenre is utalhat. Ezért helyesebb volna azt kérdeznünk: *mi minden* lehet a függöny?)

Ha liturgiátörténeti szempontból tekintjük, a régebbi gyakorlat szerint, mondja Fundúlisz (hivatkozásait most hadd mellőzzem), a függönyt mindjárt a Nagybemenet után, a Szent Adományok oltárra helyezésekor behúzták, majd a Hitvallás elhangzása után ismét kihúzták, jelezvén, hogy a békecsókkal és a hitbeli egység megvallásával ismét helyreállt a békesség ég és föld között: most már nincs akadálya annak, hogy mindenenk részesüljenek az Örök Főpap ajándékaiból — belőle magából. Magam is jártam olyan észak-görögországi monostorban, ahol ezt az ősi rendet követték — csakhogy ott az áldozás előttig maradt zárva a függöny. Ez a változat is igen régre nyúlik vissza, Szaloniki Szent Simeon is utal rá, és a szláv egyházakban is ez maradt fenn. Fundúlisz szerint e szokásnak lehet maradványa a mai parochiális gyakorlat, amely az áldozási ének alatt tartja zárva a Királyi Kaput, majd —a kőnek a sírbolt elől való elhengerítéseként fogva föl a mozdulatot— az áldozáskor kinyitja. Így válik egyértelművé, hogy a cél semmiképp sem a papok áldozásának „elrejtése”. Mi hát a válasz a kérdésre? Fundúlisz a maga részéről javasolja a monasztikus gyakorlat, a „hosszabb zárva tartás” átvételét, amely által egyrészt egyesül a két ősi szokás, másrészt hangsúlyossá válik a liturgia e szakaszának misztikus, a testi szemeknek fölfoghatatlan karaktere.

Másik példánk legyen textuális! A liturgikus könyörgések közt egy helyen, már az átváltoztatást követően elhangzik egy furcsa kérés: „A bemutatott és megszentelt drága adományokért könyörögjünk az Úrhoz!”⁴ De vajon miért kell a szent Testért és Vérért könyörögni? Szövegromlás, mondja Fundúlisz, ki-zárva. A mondat már ugyane formában megtalálható az antiochiai rítus szövegeiben is, valamint a Szent Jakab nevét viselő liturgiában, amely a maga egészét tekintve ugyan kései kompiláció, ám régi szövegek felhasználásával készült. A liturgikus szövegek egyikét sem tanácsos azonban önmagában, a többitől elkülönítve vizsgálni és értelmezni, hiszen valamennyien egyetlen folyamat, egy misztagógikus —beavató— utazás részei, s mint ilyenek, egymáshoz kapcsolódnak, egymásra épülnek, egymásban visszhangoznak. Ez a mondat önmagában talán homályos, de tökéletes összhangban áll a könyörgésfüzér következő elemével, amely magyarázza is: „Hogy a mi emberszerető Istenünk, aki leküldötte azokat az Ő szent, mennyei és szellemi oltáráról kellemes lelki illat gyanánt, bocsássa le reánk isteni kegyelmét és a Szent Lélek ajándékát, könyörögjünk!”⁵ Azaz az első könyörgés is miértünk, keresztényekért szól: hogy ne fölöslegesen szálljon alá az éltető Lélek, s mi ne hiába részesüljünk a drága Adományokból, hanem általuk az isteni kegyelem befogadására is méltók legyünk. Hiszen —jegyzi meg Fundúlisz— a liturgia mindig két irányba mutat: egyrészt a mennyek, másrészt a föld irányába; egyfelől Isten, másfelől

⁴ In *Liturgikon I.* (ford. BERKI Feriz). Budapest 1980. 94.

⁵ Ld. uo.

a világ felé. A gyülekezet —és különösképpen a pap— lelkileg-fizikailag a liturgia idején határvonalon áll a kettő között: ez a köztes tartomány pedig az, ahol legtisztábban kifejezésre jut a kereszténység egyik fontos alapgondolata, melynek lényege, hogy a megváltás műve *szinergia*, együttműködés. Azaz nem kizárólag az Isten munkája, de persze nem is csak az emberi elhatározás gyümölcse; a kettőnek valamiféle összhangja, egymásba-fonódása. Egyik a másik nélkül tehetetlen. Ugyanennek mély megértéséről tanúskodik Nikólaosz Kavaszilas liturgiakommentárja is: „Azért könyörögjünk a felajánlott adományokért, hogy hatékonyan működjenek bennünk, vagyis hogy semmi se tehesse hatástalanná e kegyelmet. Hiszen amikor az emberek között megjelent az Ő mindenható teste, akkor is voltak olyan városok, ahol nem tudott csodákat művelni az ott lakók hitetlensége miatt.”⁶

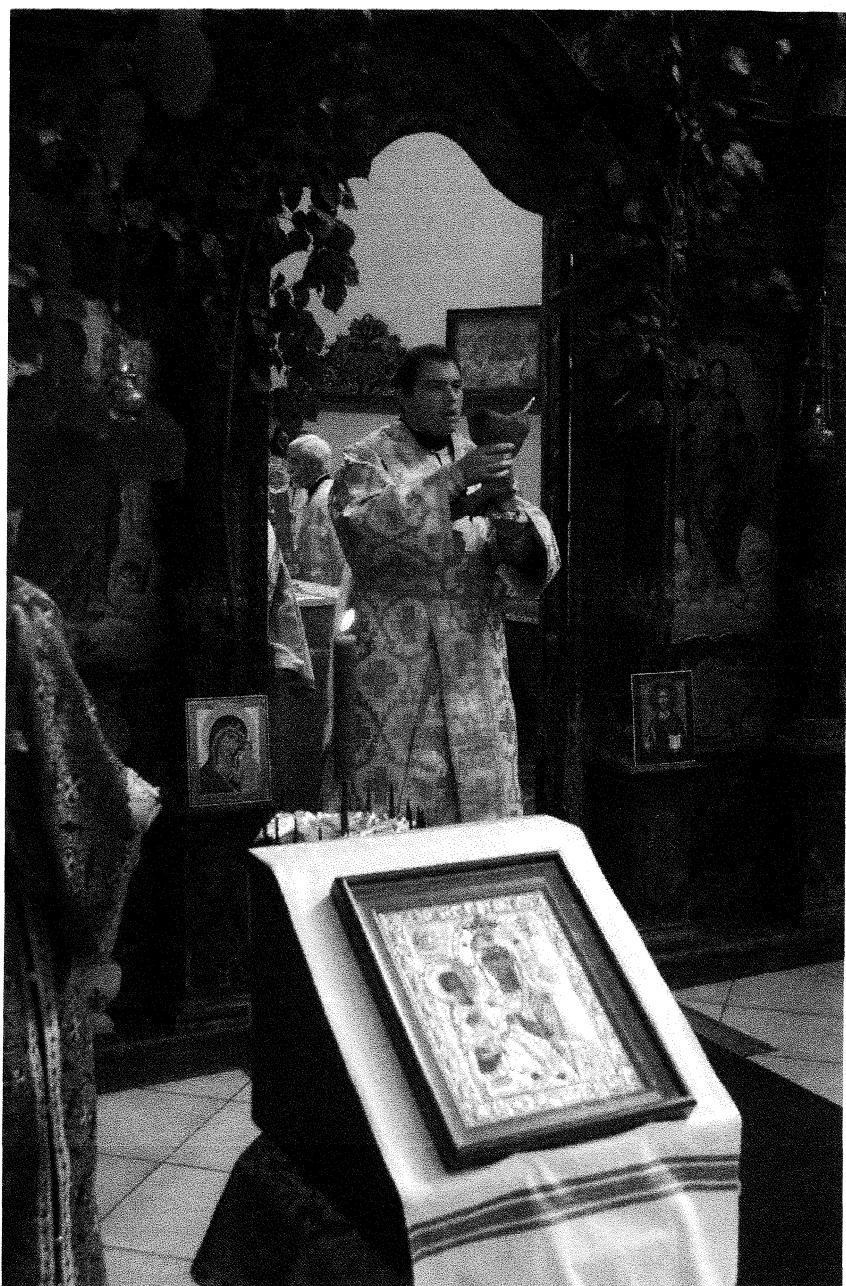
*

A keresztény istentisztelet —írja Fundúlisz— a szó teljes értelmében vett *logiké latreia*. Pál apostol szerint „Imádkozom lélekkel, de imádkozom értelemmel is, dicséretet éneklek lélekkel, de dicséretet éneklek értelemmel is.” (1K 14,15). Ha a szertartásokból hiányzik ez a szellemi-értelmi dimenzió, ha az énekesek nem ismerik a „hang erejét” (1K 14,11), s ha a hívő nem érti meg „a mondottakat”, olyanok leszünk —ugyanezen apostol szerint— mint aki a levegőbe beszél (1K 14,9). Az istentisztelet így értelem nélkülivé válik, mágiává lesz.⁷

A liturgiatudomány, ha nem elefántcsonttoronyba-zárkózó akadémiai disziplínaként tekint önmagára, ezt kell, hogy szem előtt tartsa. Ekkor nem pusztán a történettudomány egy sajátos ága lesz, hanem szolgálat — és ez talán minden történelmi kutatásnál és tudományos eredménynél fontosabb.

⁶ OROSZ László: *Nikolaosz Kavaszilas liturgia-magyarázata*. Nyíregyháza 1996. 91–92.

⁷ ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Λογική Λατρεία. σ. 13.

*A szentedrei Preobrazsenszka- (Urunk Színeváltozása-)templom
nyitott királyi kapuja áldozás előtt. (Fotó: Jaksity Iván.)*